

KÁRPÁTALJA TÖRTÉNETE
ÖRÖKSÉG ÉS KIHÍVÁSOK

Monográfia

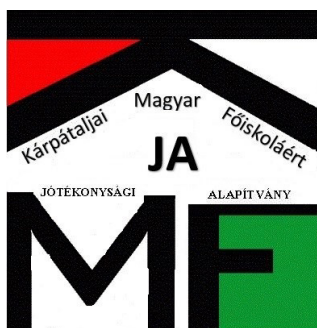
**Nemzeti
Együttműködési
Alap**

MINISZTERELNÖKSÉG

BETHLEN GÁBOR
Alapkezelő Zrt.

KÁRPÁTALJA TÖRTÉNETE ÖRÖKSÉG ÉS KIHÍVÁSOK

Monográfia

II. RF KMF – „RIK-U” Kft.
Beregszász–Ungvár
2021

ETO 94(477.87)(082)

K 22

A kiadvány a mai Kárpátalja területének történetét mutatja be az őskortól a jelenkorig; összefoglaló jellegű munka, ahol a szerzők által fontosnak tartott témakörök lettek megjelenítve. Ajánljuk mindazoknak, akik betekintést kívánnak nyerni a mai értelemben vett Kárpátalja sokoldalú múltjába és jelenkori történetébe.

*Kiadásra javasolta a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Tudományos Tanácsa (2021.09.30., 9. számú jegyzőkönyv).*

Készült a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Történelem- és Társadalomtudományi Tanszéke, Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi
Kutatóközpontja, valamint Kiadói Részlege közreműködésével.

Szerkesztőbizottság:

A szerkesztőbizottság elnöke: *dr. Brenzovics László*

Főszerkesztő: *dr. Csatáry György*

Felelős szerkesztők: *Dobos Sándor, Orbán Melinda*

Szerkesztőbizottsági tagok: *dr. Braun László, dr. Szakál Imre,*

Szamborovszkyné dr. Nagy Ibolya

Lektorálta:

prof. dr. habil. Balla Tibor (Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Budapest) – 6. fejezet;

Bayerné dr. Sipos Mónika (Pécsi Tudományegyetem, Pécs) – 15. fejezet;

dr. Czigány István (Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest) – 4. fejezet;

dr. Ferenc Viktória (Nemzetpolitikai Kutatóintézet, Budapest) – 16. fejezet;

dr. habil. Forisik Péter (Debreceni Egyetem, Debrecen) – 2. fejezet;

Hidász Ferenc OFM (Ordo Fratrum Minorum) – 10–13. fejezet;

Marosi István (gör.kat. lelkész, Ortutay Elemér Görögkatolikus Központ, Beregszász) – 10–13. fejezet;

prof. dr. Mándrik Iván (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász) – 5. fejezet;

Milován Sándor (a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség tiszteletbeli elnöke, Nagyszőlős) – 14. fejezet;

dr. Molnár József (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász) – 1. fejezet;

dr. Novák Ádám (Debreceni Egyetem, Debrecen) – 3. fejezet;

dr. habil. Palasik Mária (Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest) – 11. fejezet;

prof. dr. habil. Püski Levente (Debreceni Egyetem, Debrecen) – 8–9. fejezet;

dr. Radvánszky Ferenc (ref. lelkész, Mezőkaszonyi Református Egyházközség) – 10–13. fejezet;

dr. habil. Simon Attila (Selye János Egyetem, Komárom; Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja) – 7. fejezet;

dr. Tóth Pál Péter, DSc (KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest) – 16. fejezet;

dr. habil. Valuch Tibor, DSc (Eszterházy Károly Egyetem, Eger) – 10., 12–13. fejezet.

Műszaki szerkesztés és tördelés: *Orbán Melinda*

Korrektúra: *Sin Edina, Hnatik-Riskó Márta*

Borítóterv: *Vezsdel László*

ETO-besorolás: *a II. RF KMF Apáczai Csere János Könyvtára*

A kiadásért felel: *Dobos Sándor* (a II. RF KMF Kiadói Részlegének vezetője)

A monográfia fejezeteinek tartalmáért kizárólag a szerzők felelnek.

**A kiadvány megjelenését a Nemzeti Együttműködési Alap,
Magyarország Miniszterelnöksége, a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt. támogatta
a Nyírtéti Református Egyházközség Jövőjéért Egyesület és a Kárpátaljai
Magyar Főiskoláért Jótékonysági Alapítvány közreműködésével.**

Kiadó: a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola (cím: 90 202 Beregszász, Kossuth tér 6.;
e-mail: foiskola@kmf.uz.ua) és a „RIK-U” Kft. (cím: 88 000 Ungvár, Gagarin u. 36.; e-mail:
print@rik.com.ua)

Nyomdai munkálatok: „RIK-U” Kft.

ISBN 978-617-8046-21-7

© A szerzők, 2021

© A szerkesztőbizottság, 2021

© II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2021

TARTALOM

ELŐSZÓ.....	11
1. FEJEZET. KÁRPÁTALJA KÖZIGAZGATÁS-TÖRTÉNETE, ETNO- DEMOGRÁFIAI VÁLTOZÁSAI ÉS KÖZSÉGNÉVRENDEZÉSEI	13
1.1. A közigazgatási térfelosztás változásai a mai Kárpátalja területén (<i>Molnár D. István</i>).....	13
1.2. Kárpátalja népessége (<i>Molnár D. István</i>)	32
1.3. Községnévváltozások és -rendezések a mai Kárpátalja területén (1898–2000) (<i>Dobos Sándor</i>).....	50
2. FEJEZET. A MAI KÁRPÁTALJA TERÜLETÉNEK ŐSTÖRTÉNETE (<i>Rácz Béla</i>).....	65
2.1. Paleolitikum (őskőkor).....	65
2.2. Mezolitikum (középső vagy átmeneti kőkorszak)	72
2.3. Neolitikum (újkökor, csiszoltkő-korszak).....	76
2.4. Rézkorszak (eneolitikum, kőrézkor)	79
2.5. Bronzkorszak.....	82
2.6. Vaskorszak.....	88
2.7. A római kor.....	92
2.8. A szláv korszak.....	97
3. FEJEZET. ÉSZAKKELET-MAGYARORSZÁG KÖZÉPKORA (A HONFOG- LALÁSTÓL 1526-IG) (<i>Kész Barnabás</i>)	103
3.1. A magyar honfoglalástól az államalapításig (895–1000)	103
3.1.1. Őstörténetünk titkai	103
3.1.2. A honfoglaló magyarok régészeti emlékei Kárpátalján	108
3.2. Vidékünk az Árpád-házi királyok korában (1000–1301)	115
3.2.1. Az Árpád-dinasztia	115
3.2.2. Vármegyék és ispánságok.....	120
3.3. A vegyes házi királyok kora (1301–1525).....	125
3.3.1. A Magyar Királyság fénykora.....	125
3.3.2. Középkori vármegyéink.....	131
3.3.3. Gazdaság, társadalom, műveltség.....	138
3.3.4. Középkori kőtemplomok	139
3.3.5. Szerzetesrendek	141
3.3.6. Középkori váraink	143
3.3.7. Vidékünk nemesi családjai a középkorban	153

4. FEJEZET. ÉSZAKKELET-MAGYARORSZÁG A KORA ÚJKORBAN (1526–1790).....	157
4.1. Vidékünk története a mohácsi vésztől a szatmári békéig (1526–1711) (<i>Csatáry György</i>)	157
4.1.1. A királyi Magyarország és Erdély határán.....	157
4.1.2. A reformáció terjedése vidékünkön, beregszászi zsinatok	159
4.1.3. Az öt máramarosi koronaváros	165
4.1.4. A Bocskai-felkelés	167
4.1.5. Bethlen Gábor fejedelem kora.....	170
4.1.6. A vármegyei főnemesség	172
4.1.7. Az ungvári katolikus gimnázium.....	185
4.1.8. Az ungvári unió 1646-ban	188
4.1.9. A Thököly-felkelés.....	190
4.1.10. A Rákóczi-szabadságharc	199
4.2. Északkelet-Magyarország története 1711–1790 között (<i>Molnár Ferenc</i>)	213
4.2.1. A munkács-szentmiklósi uradalom.....	217
4.2.2. Munkács és Nagyszőlős.....	224
4.2.3. A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye kiala- kulása a 18. században	228
4.2.4. Bacsinszky András a Munkácsi Egyházmegye élén.....	231
5. FEJEZET. ÉSZAKKELET-MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE 1790-TŐL 1914-IG....	237
5.1. A nemzeti ébredés kezdetétől a reformkor végéig (<i>Dancs György</i>).....	237
5.1.1. A jakobinus mozgalom és a napóleoni háborúk	237
5.1.2. A reformkori országgyűlések és a vármegyék.....	239
5.1.3. Néesség.....	247
5.1.4. Egészségügy és kolerajárvány	249
5.1.5. Gazdaság.....	254
5.1.6. Adók és kiadások	263
5.1.7. Regionális központok	265
5.1.8. Társadalmi szerveződések	271
5.2. Az 1848–49. évi események és a neoabszolutizmus (<i>Molnár Ferenc</i>)	273
5.2.1. A vármegyei élet és a forradalom	273
5.2.2. A nemzetiségi kérdés	277
5.2.3. A nemzetőrség és a honvédtoborzás megszervezése	279
5.2.4. Az 1848. őszi események.....	283

5.2.5. 1849 tavasza: a verhovinai események és a podhe- ringi ütközet	287
5.2.6. Végig a magyar szabadságharc szolgálatában	290
5.2.7. Megtorlás és neoabszolutizmus	295
5.2.8. Az Ungvári Kerület és az olmützi alkotmány kihirdetése	296
5.2.9. A politikai és nemzetiségi élet élénkülése az 1860-as évek elején.....	303
5.3. A dualizmus korának társadalmi és gazdasági viszonyai (<i>Braun László</i>)	310
5.3.1. A mezőgazdaság és az agrárnépesség helyzete.....	310
5.3.2. Kivándorlás az Északkeleti-Kárpátok vidékéről	315
5.3.3. Ruszin nemzetiségi mozgalom és politikai viszonyok	323
5.3.4. A zsidó közösség és gazdasági szerepvállalása	329
5.3.5. A német lakosság foglalkozása és társadalmi helyzete.....	332
5.3.6. A vasúti közlekedés kiépítése	334
5.3.7. Az ipar fejlődése	344
5.3.8. A városok fejlődése és polgárosodás.....	358
 6. FEJEZET. AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ ÉS VIDÉKÜNK (1914–1918) (<i>Suslik Ádám</i>)	 383
 7. FEJEZET. AZ ELSŐ CSEHSZLOVÁK KÖZTÁRSASÁG IDŐSZAKA (1918–1938) (<i>Szakál Imre</i>)	 399
7.1. Az államfordulat hónapjai.....	399
7.1.1. Ruszka Krajna.....	399
7.1.2. A csehszlovák katonai megszállás	408
7.2. Kárpátalja a Csehszlovák Köztársaság közigazgatásában	412
7.2.1. Az új ország	412
7.2.2. Kárpátalja csehszlovák közigazgatása	416
7.3. Magyar társadalmi és politikai élet a csehszlovák Kárpátalján.....	423
7.3.1. Az új közösség	423
7.3.2. Pártok és választások	430
7.4. Csehszlovák gazdaságpolitika Kárpátalján	435
7.4.1. Gazdasági helyzetkép és infrastrukturális fejlesztések.....	435
7.4.2. Földreform és telepítéspolitika	444
 8. FEJEZET. KÁRPÁTI UKRAJNA ÉS A TERÜLETI REVÍZIÓ (1938–1939) (<i>Szözlősi Nóra</i>)	 449
8.1. Az 1938-as eseményeket megelőző nemzetközi helyzet.....	449
8.2. Az 1938-as csehszlovák válság és a kisantant megroppanása.....	454

8.3. A müncheni tárgyalások és az első bécsi döntés	455
8.4. Az 1938. őszi események	459
8.5. Kárpáti Ukrajna kikiáltása, majd Magyarországhoz történő csatolása 1939 márciusában	463
9. FEJEZET. A MAGYAR KIRÁLYSÁGHOZ VISSZATÉRT KÁRPÁTALJA (1938–1944) (<i>Szőlősi Nóra</i>).....	
9.1. Előzmények.....	467
9.2. A katonai közigazgatás bevezetése.....	468
9.3. A polgári közigazgatásra történő áttérés.....	472
9.4. A visszatért területek országgyűlési képviselőtének alakulása.....	475
9.5. Igazoltatási eljárások és a tisztviselőkérdés	477
9.6. A visszatért területek gazdasági adottságai és lehetőségei	480
9.6.1. Turizmus	480
9.6.2. Erdőgazdálkodás.....	483
9.6.3. A vízerőművek.....	490
9.6.4. Mezőgazdaság, ipar és az ezen belüli szociális intézkedések.....	493
10. FEJEZET. A KÉSŐSZTÁLINIZMUS KORSZAKA (1944–1953).....	
10.1. A vidék szovjetizálása/szovjetesítése (<i>Molnár D. Erzsébet</i>)	501
10.2. A szovjet típusú gazdaságpolitika erőszakos térnyerése (<i>Molnár D. Erzsébet</i>)	513
10.3. A közoktatás szovjetesítése (<i>Szamborovszkyné Nagy Ibolya</i>)	521
10.4. Egyházpolitika szovjet módra (<i>Szamborovszkyné Nagy Ibolya</i>)	528
11. FEJEZET. A SZTÁLIN UTÁNI ÉVTIZED – 1953–1964 (A HÁROM „TRIUMVIRÁTUS” ÉS A HRUSCSOVI KILENC ÉV).....	
11.1. Politikai látszatenyhülés (<i>Váradi Natália</i>).....	543
11.2. A gazdaságfejlesztés – káderkérdés (<i>Váradi Natália</i>)	551
11.3. 1956 helyi vonatkozásai (<i>Váradi Natália</i>).....	565
11.4. A közoktatás alakulása az enyhülés éveiben (<i>Szamborovszkyné Nagy Ibolya</i>)	574
11.5. A hitélet alakulása a hruscsovi egyházüldözés idején (<i>Szamborovszkyné Nagy Ibolya</i>)	580
12. FEJEZET. A BREZSNYEVI DOLCE VITA KÉT ÉVTIZEDE (1964–1982).....	
12.1. „Édes élet” szovjet módra: gazdaság és birodalmi eszme (<i>Császár István</i>)	593

12.2. A helyi magyar szellemi mozgástér újraértelmezése és annak következményei (<i>Császár István</i>).....	600
12.3. A közoktatás brezsnyevi központosításának időszaka (1964–1982) (<i>Szamborovszkyné Nagy Ibolya</i>)	613
12.4. Egyházpolitika és hitélet a <i>dolce vita</i> idejében (<i>Szamborovszkyné Nagy Ibolya</i>)	619
13. FEJEZET. A BOMLÁS ÉVTIZEDE (1982–1991).....	631
13.1. Pártfőtítkárok váltásának sodrában: élelmiszerprogram és alkoholtilalom (1982–1985) (<i>Molnár D. Erzsébet</i>)	631
13.2. A gorbacsovi peresztrojka fonákságaitól a széthullásig (<i>Császár István</i>)	635
13.3. Az ideológiai harc fokozása a közoktatásban (<i>Szamborovszkyné Nagy Ibolya</i>)	644
13.4. Az ateista propagandától az egyházzal történő együttműködésig (<i>Szamborovszkyné Nagy Ibolya</i>)	650
14. FEJEZET. KÁRPÁTALJA POLITIKATÖRTÉNETE A FÜGGETLEN UKRAJNÁBAN (1991–2015) (<i>Darcsi Karolina</i>)	661
14.1. Kárpátalja Ukrajna függetlenségének időszakában – a magyar érdekképviselet megjelenése, az elvesztett autonómia ügye	661
14.2. Ukrajnai választások és a kárpátaljai magyarság	665
14.2.1. Parlamenti választások – 1990–1998	667
14.2.2. Parlamenti választások – 2002–2014	668
14.2.3. Helyhatósági választások Ukrajnában	680
15. FEJEZET. HELYZETKÉP A KÁRPÁTALJAI MAGYAR NYELVŰ OKTATÁSRÓL (1989–2019) (<i>Orosz Ildikó</i>).....	693
15.1. Az oktatást meghatározó jogalkotási folyamat alakulása Ukrajnában.....	694
15.2. Az anyanemzet politikájának hatása a kárpátaljai magyar oktatásra.....	706
15.3. A magyar nyelvű oktatási intézményhálózat	717
15.4. A magyar tannyelvű oktatási intézmények/osztályok minőségének kérdésköre	723
15.5. A magyar nyelvű szakképzés és felsőoktatás alakulása a vizsgált időszakban.....	735

16. FEJEZET. KÁRPÁTALJA TÁRSADALMI VISZONYAI A FÜGGETLEN UKRAJNÁBAN (1991–2018) (<i>Hires-László Kornélia</i>)	743
16.1. Korszakok a gazdasági jellemzők és változások alapján.....	744
16.1.1. Ukrajna intézményi átalakulása (1991–1998).....	744
16.1.2. A nemzetközi hitelek és befektetők (1999–2007).....	748
16.1.3. A nagy gazdasági világválság (2008–2009).....	749
16.1.4. A mindenkori Nyugat és Kelet dilemmája (2010–2013)	751
16.1.5. A „Majdan” utáni időszak (2014–2015; 2016–2018)	752
16.2. Magyar kisebbségi lét a független Ukrajnában	756
16.2.1. A függetlenség alapjai (az alkotmány) – 1991–2000	756
16.2.2. Státusz törvény / narancsos forradalom – 2000–2007	756
16.2.3. Az első „ukrán láz” – 2008–2009	759
16.2.4. Kisebbségbarát időszak – 2010–2012.....	760
16.2.5. A második „ukrán láz”(?) – 2013–2019.....	761
16.3. Migrációs folyamatok korszakonként a kárpátaljai magyarság életében	761
16.4. Mindennapok a kárpátaljai magyarság életében az 1991-es rendszerváltás után	765
A KÖTET SZERZŐI	781

rádöbbsentette a vezető réteget, hogy a lakosság nyugalamához az életszínvonal emelése ugyanannyira fontos, mint a propaganda alkalmazása. Az elért vívmányokat azonban nem tisztán a szovjet gazdaság teljesítőképességének javulása, hanem a hatalmas mennyiségű nyersanyag eladásából befolyt külföldi tőke finanszírozta. Így az időszakos nyugalmat nem sokkal ezután felváltotta a hiánygazdaság és a rendszer eróziójának korszaka.

12.2. A helyi magyar szellemi mozgástér újraértelmezése és annak következményei

A kárpátaljai magyarságot érintő társadalmi-politikai berendezkedés a brezsnyevi időszakban alapvető változáson (visszarendeződésen) ment keresztül. Míg a hrucsovi olvadás sokak számára reménykeltő lehetett, addig a '70-es évek folyamatai a legoptimistábbakat is visszarántották a „létező szocializmus” talajára. Általános jelenség: ha az állampolgár nem foglalkozott közügyekkel, akkor viszonylagos nyugalomban élhetett. Kárpátalján ez a nyugalom mégsem volt egyértelmű, a magyarságot ért retorziók hatásai húsz évvel a világháború után is érezhetőek voltak.

Az első dokumentált próbálkozás a magyarságot, mint közösséget érintő problémák felvetésére egy 1963-ban Beregszászban kelt kérvény volt. Az ötletgazda a beregszászi Kovács János (1918–19-es veterán kommunista, harcolt a Tanácsköztársaság oldalán, majd hazatérve a Csehszlovák Kommunista Párt tagja lett), akit a megvalósításban Drávay Gizella tanárnő és Csanády György újságíró segített. A január 8-i datálású dokumentumban 5 pontban foglalták össze a kárpátaljai magyarság problémáit, úgymint:

- a magyar lakosság nem tud oroszul/ukránul,
- középiskolai anyanyelvi tanárhiány,
- a magyar kultúra (színház, népi együttes) képtelen fejlődni,
- nincs önálló magyar sajtó,
- kevés a helyi vezetők között a magyar nemzetiségű.

Összességében a Hruscsov-nak címzett kérvényben a szerzők megoldásképp a magyar autonómia megadását, az ungvári központú magyar tanárképzés beindítását javasolták. A levelet számos kommunista veterán aláírta és eljuttatták a legfelsőbb moszkvai vezetéshez. A kérdés kivizsgálására az aláírókat berendelték a helyi pártszervekhez és kérvényük visszavonását követelték tőlük. Ez, a visszaemlékezések szerint, nem történt meg. Az egyik résztvevő szerint Kovács János beadványát Horváth Anna szobrászművész nő őrizte meg az utókor számára, egy kerámiaszoborba beépítve.¹⁶

¹⁶ Csanády Gy.: Sorsfordító évek i. m. 243–245.

A beregszászi beadvány csak egy elszigetelt próbálkozás volt a szovjet nemzetiségi kérdés ellentmondásainak kezelésére, a közösségi jellegű fellépésre még néhány évig várni kellett. Viszont egyértelmű tanújelét adta annak a folyamatnak, miszerint a lenini nemzetiségi politika és annak alkalmazása csak papíron létezett és egyértelműsítette, hogy amennyiben egy népcsoport nem tesz saját megmaradásáért, arra az asszimiláció várt.

A második világháborút követően csaknem húsz évet kellett várni, hogy a helyi magyarság a szovjetesítés és málenyikij robot utáni sokkból felocsúdva bármilyen politikai, kulturális életjelet adjon magáról. Ennek egyik oka nyilván demográfiai volt. Ennyi időre volt szükség, hogy felnőjön egy olyan nemzedék, amely már nem élte meg az 1944-es terrort. Az oktatási rendszer sokáig csonka volt, ez is nehezítette a helyi magyarság talpra állását: ugyan (ahogyan azt az előző fejezetekben már olvashattuk) az anyanyelven oktató általános iskolák egy évvel a világháború után újraindultak, de a magyar nyelvű középiskolai képzés elindítására 1953-ig kellett várni.

5. kép *A Kárpáti Igaz Szó nyitóoldala*

Forrás: Országos Széchényi Könyvtár.

A szovjet tömegtájékoztatás fontos részét képezte a társadalmi integritás megteremtésének. A vizsgált időszakon belül ebben hangsúlyos szerep jutott az írott sajtónak, mint a Kárpáti Igaz Szó, a Kommunizmus Fényei, a Vörös Zászló, a Kommunizmus Zászlaja, valamint a Kárpátontúli Ifjúság.

A Kárpáti Igaz Szó mindenhol jogelődjének tartott lap, a Munkás Újság 1920-tól volt olvasható nyomtatásban,¹⁷ 1938–45 között a Munkás Újság nem jelent meg. Aztán 1945. december 5-től a Zakarpatszka Pravda ukrán nyelvű kiadvány magyar fordítása jelent meg, immár Kárpáti Igaz Szó elnevezéssel.¹⁸ Ez utóbbi néven önálló magyar megyei napilap 1967. március 8-tól jelent meg ismét (hétfő kivételével minden nap). A Beregszászi járásban a Vörös Zászló 1945. december 2-től jelent meg magyar és ukrán nyelven (de külön szerkesztve), heti három alkalommal. Ennek égisze alatt jött létre az első magyar irodalmi kör a szovjet időszak alatt, amely azonban a vezető tagok Magyarországra költözése miatt hamarosan megszűnt. Jogutódja 1991-től a Beregi Hírlap lett. A Nagyszőlősi járásban a Kommunizmus Zászlaja jelent meg 1957-től fordításban, szintén heti három alkalommal, de úgy, hogy az eredeti példányt ukránul adták ki. Jogutódja 1991-től a Nagyszőlős-vidéki Hírek lett. Az Ungvári járásban került terjesztésre a Kommunizmus Fényei hetilap 1957. március 1-jétől (1965-ig fordítási formában), 1990-től Ung-vidéki Hírek névvel.¹⁹ A Kárpátontúli Ifjúság területi lapként jelent meg 1958-tól, a Mology Zakarpatja ukrán lap tükörfordításaként. Ez a Lenini Kommunista Ifjúsági Szövetség Kárpátontúli Területi Bizottságának orgánuma volt. Ennek a lapnak a szerkesztősége biztosított bázist 1968-tól a magyar egyetemistákból álló Forrás Stúdióknak.²⁰

A magyar nyelvű sajtón kívül a tájékoztatás a helyi ukrán TV és rádió műsorsávjában sugárzott magyar nyelvű adásokkal bővült. Azonban nyilvánvaló, hogy a heti kezdetben 20–30 perc, a későbbiekben 2–3 óra műsoridő nem volt akkora hatással a lakosságra, mint a több tízezres példányszámban megjelent nyomtatott sajtó.

Ahhoz, hogy a kárpátaljai magyarság, felállva a szovjetesítés csapásaiból, az 1970-es évek elejére újra jelezni tudja, hogy létező, élő közösség, több tényező szerencsés együttállására volt szükség. Egyrészt, kellett az új értelmiség: 1946-ban megnyitotta kapuit az Ungvári Állami Egyetem, ahol 1965-ben létrejött a Magyar Filológiai Tanszék,²¹ s végre részben enyhíteni tudták a magyar iskolákban tapasztalható súlyos szaktanári hiányt. A Magyar Filológiai-

¹⁷ Bár ezt megelőzte a Magyarországi Szociáldemokraták Pártjának lapja az Ungvári Munkás 1919-ben, és a két lap gárdája közt akkor jelentős volt az átfedés.

¹⁸ Vagyis itt jogfolytonosságot igen nyakatekert dolog felállítani és látni.

¹⁹ *Botlik József – Dupka György*: Ez hát a hon... Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918–1991. Budapest–Szeged 1991. 85–88.

²⁰ Uo. 87.

²¹ Az első magyar nyelv és irodalom szakos hallgatókat 1963-ban vették fel, de az önálló tanszék létrejötté csak két évvel később valósult meg.

án tanulók a szaktantárgyaikat magyar nyelven hallgathatták, bár az általános kurzusokat ukrán és orosz nyelven tartották számukra is. Az egyetem többi képzési színterén azonban nem létezett magyar anyanyelvi oktatás.²²

Ez a tanszék lett a helyi magyar érzelmű fiatal értelmiség első gyűjtőpontja. 1965-re a hivatalos szovjet ideológiát terjesztő önképző csoport mellett valóban magyar identitású irodalmi kör is kialakult, ahonnan több próbálkozás is szárnyra kapott. Ezek közül az első az Együtt című irodalmi folyóirat (szamizdat) volt, amelynek vezetője-szerkesztője S. Benedek András volt, segítői pedig Balla Gyula, Györke László és Punykó Mária. Az első szám 1966-ban jelent meg az egyetem tudtával, és hallgatólagos beleegyezésével. Legnagyobb példányszáma 36 darabos volt, egyszerű füzetlapokra gépelték és sokszorosították, az illusztrációkat fiatal kárpátaljai képzőművészek készítették.²³ Az ötletgazdák célja az volt, hogy publikálási lehetőséget biztosíthassanak a költők, írók új generációjának. A próbálkozás még a megyei magyar nyelvű napilapban is kapott egy elismerő hangvétellű bemutatást.²⁴ Azonban bármennyire is remélték a szerkesztők, hogy lapjuk majdan nyomtatásban is megjelenhet, 1967-ben végül az egyetemi pártbizottság betiltotta.

A szellemet azonban már nem lehetett a palackba visszaküldeni. Az Együtt-tel párhuzamosan több folyamat is beindult: 1967. szeptember 1-jén lett hivatalosan az Ungvári Állami Egyetem óraadó tanára Fodó Sándor, a Tartui Egyetemen végzett fiatal, ambiciózus viski magyar nyelvész. Létrehozott egy magyar népi együttest az egyetemi fiatalokból, amely énekkart, néptáncosokat zenészekkel, verskart jelentett.

Az együttes nem csak Ungváron adott elő, hanem Kárpátalja számos magyarlakta településén.²⁵ A tánckar kíséretét a később komoly karriert befutott, napjaink kárpátaljai népzenejének meghatározó alakja, Pál Lajos (zongorán) látta el, társai voltak még Czébely Lajos (harmonika), Kadét Pál (nagybőgő), Galambosi Péter (hegedű). A kórus munkáját Árpá István ungvári szolfézstanár segítette, a tánckar vezetője Sztankaninec János koreográfus volt. A viseleteket maguk varrták, saját pénzből utaztak, fellépések után a helyiek vendégelték meg a csapatot. A jelenség a magyarországi táncház-mozgalommal közel egy időben kezdődött, csak nem volt ellátva a megfelelő szakmai bázissal. Ennek ellenére annál sokkal autentikusabb gyö-

²² *Orosz Ildikó*: A függetlenségtől a narancsos forradalomig. Ungvár 2007. 254.

²³ *Fodor Géza*: „Szárny, kopár hátán a sziklakőnek”. In: Kárpátaljai Minerva. II. köt. 1–2. f. Budapest–Beregszász 1998. 30.

²⁴ *Márkus Csaba*: Az „Együtt” utat keres. Kárpáti Igaz Szó, 47. évf. 129. sz. 1967. május 31.

²⁵ *Fodó Sándor*: A Forrás: a KMKSZ előképe (Tóth István köszöntőjével). In: Kárpátaljai Minerva. II. köt. 1–2. f. Budapest–Beregszász 1998. 52–54.

kerekkel rendelkezett. Bár a csoport nem volt professzionálisnak nevezhető, de lelkesedésükkel szinte mindent pótoltak: „volt egy olyan táncos, Vári Fábián László, költőnek nagyon jó, de táncosnak a legrosszabb”.²⁶ Az együttes egyik ungvári fellépéséről még a beregszászi Vörös Zászló is beszámolt. Kiemelték, hogy csoport művészeti vezetője Fodó Sándor egyetemi tanár, a szavalókar egyik tagja pedig Györke László egyetemista volt.²⁷ A népi együttes sorsa az egyik zápszonyi fellépés után pecsételődött meg: visszaérve ugyanis Ungvárra, a túlzott nacionalista elhajlások miatt (a közönség felállva énekelte a Kossuth-nótát) hívták be a tagokat az egyetem pártbizottságra. A felszerelésüket elkobozták, a működésüket betiltották. Fodót mondvacsinált (külföldi tiltott sajtó birtoklása) okoknál fogva eltávolították az egyetemről,²⁸ csak a politikai helyzet enyhülésével, 1976-ban került vissza.²⁹

6. kép Magyar szakos hallgatók vegyeskara, vezényel Árpá István

Forrás: Czébely Lajos gyűjteményéből.

A népi együttes működésével egy időben, valamivel az *Együtt* betiltása után jött létre, annak szervezőiből, a korszak egyik legfontosabb magyar művészeti önképzőköre: a Forrás Ifjúsági Irodalmi Stúdió. Maga a stúdió 1967. november 16-án alakult a Kárpátontúli Ifjúság szerkesztőségén be-

²⁶ Pál Lajos adatközlővel készült interjú, 2020. febr. 10.

²⁷ Oroszi E.: Színpadon a diákok. Vörös Zászló, 26. évf. 57. sz. 4. 1970. május 16.

²⁸ Fodó S.: A Forrás: a KMKSZ i.m. 54.

²⁹ Tóth István: A peremvidék világbirodalma. Budapest 2003. 399.

lül, az Ukrán Írószövetség Kárpátontúli Tagozata mellett.³⁰ A Forrás elnöke Zselicki József lett, a csoportot Györke Zoltán, a Kárpáti Igaz Szó kulturális rovatának vezetője (1969-ig) próbálta segíteni, de az igazi szellemi útmutatót Kovács Vilmos író adta.³¹ Utóbbi javaslatára a tagok (Balla Gyula, Balla Teréz, Balogh Balázs, Benedek András, Fábián László, Ferenczi Tihamér, Fodor Géza, Füzesi Magada, Kecskés Béla, Punykó Mária, Zselicki József) 1969-ben *Szilaj nádparipán* címmel egy versantológiát nyújtott be a Kárpáti Kiadóhoz.³² A lektorok többsége támogatta a megjelenést, azonban valószínűleg Balla László, a Kárpáti Igaz Szó főszerkesztője, a csoport Kovács Vilmoshoz való kötődése miatt megtorpedózta a kiadást.³³

7. kép *A Fodó Sándor köréhez tartozók közül néhányan (1971).*
Balról jobbra: Zselicki József, Nigrinyi Szabolcs, Czébely Lajos,
Sari József, Tóth István, Fábián László

Forrás: Czébely Lajos gyűjteményéből.

³⁰ Botlik J. – Dupka Gy.: Ez hát a hon i. m. 87.

³¹ Eperjesi Penckőfer János: Tettben a jellem. Budapest 2003. 42.

³² Fodor G.: „Szár, kopár hátán...” i. m. 34.

³³ Balla László és Kovács Vilmos viszonya minden bizonnyal feszült volt. Kovács Vilmos *Holnap is élünk* című kötetét egy 1965-ös negatív hangvételű Balla-kritika következtében visszahívták.

Az 1960-as évek végére tehát már érezhetően volt magyar közösségi megnyilvánulás Kárpátalján. Az egyik az Együtt-ből kiinduló, majd Forrás Stúdióvá fejlődő, Kovács Vilmos vezette, irodalmi kör volt.³⁴ A másik vonalat a magyar tanszék oktatója, Fodó Sándor által szervezett népi együttes, valamint néprajzi tematikájú kutatások és helyi gyűjtések képviselték. Ezek az események teljes mértékben illeszkedtek a hrucsovi enyhülés következtében beindult folyamatokba. Egyes becslések szerint 1967-ben a Szovjetunióban már több mint 400 ellenzéki ifjúsági szervezet létezett a legkülönbözőbb nézetekkel.³⁵ Az irodalmi önképzőkör és a néprajzi gyűjtések ugyan nem tartoztak az ellenzékiiség égisze alá, de a folyamatok a későbbiekben egészen a polgárjogi mozgalom szintjéig jutottak el.

8. kép Balla László az 1950-es években

Forrás: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=40155, letöltés 2020. febr. 14.

A korábban vázoltak alapján kijelenthető, hogy a korszakban a kárpátaljai magyarság mozgástere kettős volt: egyrészt az akkori bipoláris világ egyik szuperhatalmának részét képezte, viszont a centrumtól oly távol, ami már szinte láthatatlanná tette a moszkvai pártvezetés számára. Másrészt ez a periféria előny is volt: a helyi magyarság valamilyen módon

³⁴ A teljesség kedvéért meg kell említeni, hogy 1968-tól már létezik a Vörös Zászló Irodalmi Stúdió is, amelynek szintén ő volt az egyik támogatója. Erről lásd: Vörös Zászló, 38. évf. 43. sz. 4. 1983. április 9.

³⁵ Heller, M. – Nyekrics, A.: Orosz történelem i. m. 547.

szervesen tudott kapcsolódni (hacsak egyoldalúan is) a magyar kultúrához, közlélethez. Ebben az időszakban már lehetett magyar nyelvű folyóiratokat előfizetni, magyar szépirodalomhoz jutni, amely sajátos kánon-átértelmezéshez vezetett egyes költőknél. Utóbbi szerint a kárpátaljai magyarság és annak kultúrája szerves részét képezi az összmagyarságnak. Ezzel ellentétes állásponton volt például Balla László, aminek *Szovjet magyarok* című cikksorozata első részében hangot is adott.³⁶ Összességében azonban Kárpátalja magyar lakossága a magyar állami televízió és rádió adásaiból tájékozódott, közép-európai időzóna szerint élt, megismerhette a szovjetnél jóval nyitottabb magyarországi kulturális életet.

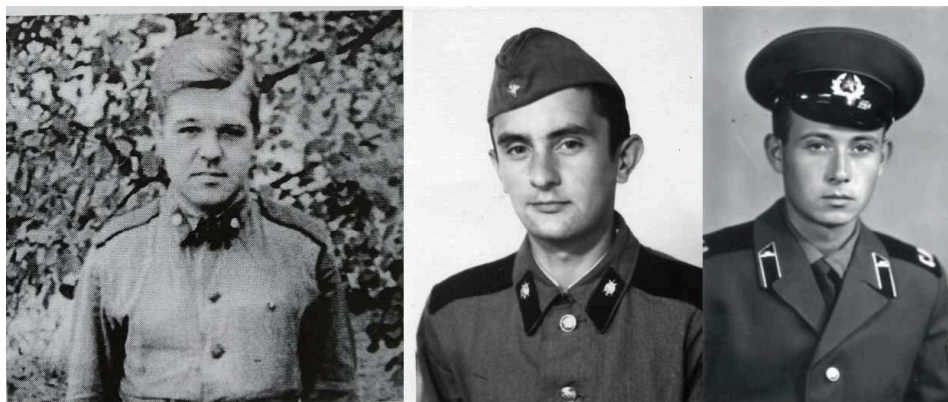
A kárpátaljai magyar értelmiség köreiből is egyre gyakrabban fogalmazódott meg a nemzetiségi jogok határozottabb felvetése, akár a legfelsőbb pártvezetés irányába is. Természetesen e kezdeményezéseket csak az értelmiség szűk, leglelkesebb rétege mertte felvállalni, a kárpátaljai magyarság nagy többsége apolitikus maradt ebben az időszakban.

Az 1970-es évek elején két típusú fellépés volt megfigyelhető a helyi magyarság jogaival kapcsolatban: az egyik az egyéni próbálkozások voltak a kisebbségi jogérvényesítés terén. Ekkor különböző személyek, noha tudtak egymásról, önállóan jártak el valamilyen számukra közel álló sérelem ügyében. Visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy a beregszentmiklósi születésű Polczer Endre (1953–87 között Nagyberegen élt és dolgozott fizika szakos középiskolai tanárként) 1971–72 során több levelet is írt a szovjet oktatási minisztériumnak az ungvári egyetemre történő magyar nyelvű felvétellel kapcsolatban. A kérvényekben a Nagyberegi Középiskolában szerzett pedagógusi tapasztalatainak adott hangot. Kérte, hogy a magyarul érettségizők kémiából és fizikából magyar nyelven felvételizhessenek, mivel az orosz vagy ukrán nyelvű felvételi csupán a diák nyelvi és nem szakmai felkészültségét mérte. Többször járt az egyetemen, közben megismerkedett Fodó Sándorral, akinek tanácsára táviratot küldtek Moszkvába, mivel a minisztériumi támogató válasz ellenére 1972 nyarán nem történt meg a magyar nyelvű felvételi előkészítése. Polczer Endre tevékenysége következtében engedélyezték a magyar nyelven történő felvételi vizsgát, de neki a későbbiekben a KGB beregszászi irodájában is be kellett számolnia tevékenységéről. Ugyanebben az időszakban a Fodó baráti köréhez tartozó Kovács Elemér nagyszőlősi orvos is többször írt levelet a magyar óvodahálózat ügyében.³⁷

³⁶ Kárpáti Igaz Szó, Neon melléklet. 30. évf. 37. sz. 1975. november 23.

³⁷ A 72-es Beadvány. Szerk. Darcsi Karolina – Dobos Sándor. Ungvár 2013. 81–90.

9. kép *Hárman a behívott katonák közül: S. Benedek András, Tóth István, Vári FABIÁN László*

Forrás: *Zselicki József*: Béni. In *Kárpátaljai Minerva*. II. köt. 1–2. f. Budapest–Beregszász 1998. 171., illetve *Tóth István* gyűjteményéből.

Az egyéni utak mellett a másik módszer a közösségként való fel lépés volt. Ebben a Forrás Stúdió és Kovács Vilmos járt az élen. A fiatal írók, a csekély publikálási lehetőség miatt, a *Kárpáti Igaz Szó* mellett más orgánumokat is megkerestek. Aztán Kiss Ferenc irodalomtörténész és Ilia Mihály, a *Tiszatáj* szerkesztője segítségével magyarországi lapokban is megjelentek írásaik. 1970 végén a szegedi *Tiszatáj* folyóiratban Kovács Vilmos és S. Benedek András *Magyar irodalom Kárpát-Ukrajnában* címmel közölt tanulmányt. A cikk híre eljutott a kárpátaljai területi pártbizottsághoz is, és óriási botrányt kavart. A hivatalos álláspont szerint a „sovinszta”, „burzsoá-nacionalista” írás hamis képet közölt a kárpátaljai magyarság történelméről és az irodalmi életről.³⁸ Az retorzió nem váratott sokat magára: S. Benedek Andrást elbocsátották a *Kárpáti Kiadótól*, és mivel akkor még sorköteles volt, behívták a szovjet hadseregbe.³⁹ A *Kárpáti Igaz Szó* hasábjain Balla László és mások tollából több bíráló és cáfolatókat összegző cikk jelent meg, melyek közül a leg súlyosabb az *Elidegenedés* volt.⁴⁰ A sajtótámadás következtében a többi Forrás-tag is a rendszer megkülönböztetett bánásmódjában részesül: nem publikálhattak, vagy kirúgták őket az egyetemről, több tag vagy támogató esetében is, mint Fodor

³⁸ *Botlik József*: A hűség csapdájában. Ungvár–Budapest 2003. 123.

³⁹ *Tóth I.*: A peremvidék i. m. 406.

⁴⁰ *Elidegenedés?! A Kárpátontúli Ifjúság, az egyetem magyar tollforgatói és a Forrás Stúdió*. *Kárpáti Igaz Szó*, 52. évf. 197. sz. 1971. augusztus 20.

Géza, Vári Fábrián László, Györke László, Tóth István a katonai szolgálat következett. Kovács Vilmos később szintén elhagyta a Kárpáti Kiadót, a meghurcolás okozta sérelmeket élete végéig sem heverte ki.

10. kép *Fiatal alkotók Ungváron, 1974-ben.*
Balról jobbra: S. Benedek András, Kovács Vilmos, Szokolczay Lajos,
Borbély Edit, Fodó Sándor, Balla Gyula, Zselicki József

Forrás: *Botlik József: Gát. Budapest 2001. 180.*

A megtorlásból kirobbant botrány szikrája lobbantotta fel azt a lángot, amely a Forrás Stúdió tagjait 1971 őszén egy beadvány összeállítására ösztökélte. Ebben a dokumentumban reagáltak az őket ért vádakra (a sajtóban nyilván meg volt tiltva a válasz). A dokumentumot Georgij Smanyakóhoz, Ukrajna Kommunista Pártja Kárpátontúli Területi Bizottságának titkárához és Jurij Mejheshhez, az Ukrjnai Írók Szövetségnek helyi titkárához, a Kárpáti Igaz Szó és a Kárpátontúli Ifjúság szerkesztőségének címezték. A szövegben a szerzők előbb tételesen cáfolták a Forrást ért rágalmakat, úgymint: nacionalizmus, sovinizmus, elhajlás a szocialista társadalmi normáktól. Ezt követően a Balla László által írt reagáló cikkek tartalmával foglalkoztak: leírták, hogy nem volt magyar nyelvű óvodahálózat, ami nagy nehézségeket okozott a beiskolázandó magyar gyerekek szüleinek. Csehszlovákiával párhuzamot vonva rávilágítottak, hogy ott 30 magyar nyelvű lap volt, ezen kívül számos tematikus kiadvány. Ebből kö-

vetkezik, hogy a kárpátaljai magyar hírlapkiadás erősen alulreprezentált volt: csak a Kárpáti Igaz Szó képviselte az önálló magyar sajtót. A könyvkiadás esetében felvetették, hogy miközben Balla Lászlónak minden évben megjelent egy kötete a Kárpáti Kiadónál, addig a Forrás fiatal költőinek antológiája akkor már három éve tiltólistán volt.⁴¹

A beadvány talán személyes hangvétele, vagy túlon túl őszintesége miatt nem érte el a várt hatást, ellenben tovább folyt a megfélemlítés és zaklatások sora a Stúdióhoz köthetőekkel szemben. Ezért is dönthettek úgy az első beadvány alkotói, hogy egy második, bővebb, visszafogottabb összegzést nyújtanak be az illetékesekhez. Ez a dokumentum napjainkra „72-es Beadvány” néven lett közismert, melyre a szovjet időszak kárpátaljai magyar érdekképviselőinek első dokumentumaként tekintünk. Az újabb beadvány előkészítésének ötletgazdáit Fodó Sándor és Kovács Vilmos voltak, s velük egy 10–12 fős csoport dolgozott. A fiatalok és mentoraik kapcsolata azért volt fontos, mert ez a generáció már a második világháború után szocializálódott, és kevésbé volt sikeres a megfélemlítésük, mint a szüleiké. Ez a dokumentum volt a legátgondoltabb, legjobban megszervezett próbálkozás. Nehezítette a szervezést, hogy ekkor már több tagot is figyeltek a belügyi szervek. Több esetben Polczer Endre nagybereg-i házában gyűltek össze a szervezők, ahol Fodó, Igyártó Bálint és Kovács Elemér is kisebb vitába keveredett azzal kapcsolatban, hogy milyen színben tüntessék fel a nacionalizmus jelenségét. A véglegesített szöveg gépelt változatára Kárpátalja egész területéről gyűjtöttek aláírásokat.⁴²

Hosszas egyeztetés és tervezés után, a lenini nemzetiségi elvek szem előtt tartásával fogalmazták meg beadványukat, melyet az SZKP legfelsőbb szerveinek juttattak el: a Politikai Bizottságnak és az SZSZKSZ Legfelső Tanácsa Elnökségének (minden egyes gépelt lap hátoldalán 20–30 helyi lakos aláírásával). Fodó személyesen utazott Moszkvába, ahol egy hét után fogadták az ügyben. A dokumentum több szempont alapján tárgyalta a kárpátaljai magyarság problémáit és megoldást is javasolt rájuk. Az érintett területek az (anyanyelvi) oktatás, magyar sajtó és színházkultúra kérdése, a közigazgatási és oktatási nyelvhasználat és az érdekképviselő (pártszerveken belül vagy önállóan).⁴³

A válaszlépés és az eredmények megvalósulásában is kettősség volt megfigyelhető: 1973. március 6-án és 21-én Fodó Sándor hivatalos levelet kapott a Szovjetunió Oktatási Tanácsától. Az első egy értesítés volt a Beadvány

⁴¹ Botlik J. – Dupka Gy.: Ez hát a hon i. m. 160.

⁴² A 72-es Beadvány i. m. 85.

⁴³ Botlik J. – Dupka Gy.: Ez hát a hon i. m. 167–175.

megérkezéséről, a második már a döntést tartalmazta. És csak az oktatási kérdésre reagáltak: engedélyezték a felvételi vizsgákat anyanyelven, kivéve az ukrán és orosz filológián, de kizárólag a kárpátaljai felsőoktatásban, tehát az ungvári egyetemen.⁴⁴ A hosszabb távú eredmények közé tartozott a magyar nyelvű óvodahálózat kiépítésének befejezése, a magyar felvételi meghonosodása az Ungvári Állami Egyetemen, valamint a magyar funkcionáriusok megjelenése a politikai életben. A magyar érdekképviselő, tanárképzés és a professzionális magyar színház megalapítása a rendszerváltásig váratott magára.

11. kép *Beszélgetés Péterfalván.*

Balról jobbra: Györke László, Kiss Ferenc, Kovács Vilmos, Fodó Sándor

Forrás: Györke László gyűjteményéből.

A felvetett kérdések miatt Moszkvából vizsgálóbizottság érkezett Ungvárra, amelynek távozása után a helyi vezetés ismét hajszát indított a feltételezett szerzők ellen. A módszer a már korábban alkalmazott erkölcsi meghurcolás, egzisztenciális ellehetetlenítés volt. Többeket a munkanélküliség veszélye fenyegetett, mely akkoriban akár bűncselekménynek is

⁴⁴ A Beadvány egyik eredeti példánya a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Apáczai Csere János Könyvtárának Különgyűjteményében található.

számíthatott. A Forrás elleni kirohanásokkal párhuzamosan Balla László, a Kárpáti Igaz Szó főszerkesztője elkezdte egy új, a szovjet pártérdekeknek megfelelő irodalmi stúdió megszervezését. Előbb Fodor Gézát kérte fel vezetőnek, de ő a számos Forrás-tag kiközösítésével járó feladatot nem vállalta. Végül 1972 májusában megalakult a Kárpáti Igaz Szó égisze alatt a Területi József Attila Irodalmi Stúdió.⁴⁵ Létrejöttének megkérdőjelezhető körülményei ellenére a József Attila kör a későbbiekben, ha lassan is, de elkezdett publikálási lehetőségeket adni az egyes korábbi Forrás-tagoknak is.

A folyamat (Tiszatáj-cikk – Forrás Stúdió beadványa – ’72-es Beadvány – sajtókampány a Kárpáti Igaz Szóban) odáig terjedt, hogy a moszkvai magyar nagykövetség is foglalkozott a kérdéssel. 1972–76 között több jelentésben is elemezték az eseményeket, előbb csak kis helyi nacionalista költők problémájának nevezvén az ügyet, utóbb azonban arra a következtetésre jutottak, hogy kritikával kell fogadniuk a Balla László által írt cikkek tartalmát. Hozzájárult ehhez az is, hogy Balla *Szovjet magyarok*⁴⁶ című cikksorozata a magyarországi pártvezetés szemében negatív véleményt kellett, ugyanis a kádári Magyarország kritikáját olvasták ki belőle.⁴⁷

A nehézségek miatt az események több szereplője is a Magyarországra való önkéntes kitelepedést választotta: S. Benedek András 1976-ban költözött Budapestre,⁴⁸ Balla Gyula már a ’70-es évek második felében is Magyarországon élt. Kovács Vilmos azonban még megpróbálkozott egy utolsó önkritikus cikkel segíteni helyzetén,⁴⁹ de ez már nem segített rajta. Végül Balla Gyula segítette áttelepedési ügyintézését, 1977-ben, nem sokkal halála előtt hagyta el Kárpátalját.⁵⁰

Összességében véve az 1970-es évek elején indult folyamatok beindítói nagy árat fizettek bátorságukért: elbocsájtás, publikációs lehetőség megvonása, emigráció, egyetemi képzés felfüggesztése várt rájuk. Kiállításuk hosszútávon semmiképp sem bizonyult fölösleges erőfeszítésnek, hisz a nemzetiségi jogokat érintő kérdések a későbbiekben a szervezett kárpátaljai magyar érdekképviselet főbb célkitűzései lettek, melyek számos esetben 1989–91 között meg is valósultak.

⁴⁵ Nagy Zoltán Mihály: A gondolat szabadsága – Beszélgetés Fodor Géza költővel. Hatodik Síp. 1989/2. 23.

⁴⁶ Neon melléklet. Kárpáti Igaz Szó, 30. évf. 37–39. sz. 1975. november 23.; december 7.; december 21.

⁴⁷ Botlik J.: A hűség i. m. 149–150.

⁴⁸ M. Takács Lajos: Ők nem lehettek janicsárrá. In: Kárpátaljai Minerva. II. köt. 1–2. f. Budapest–Beregszász 1998. 166.

⁴⁹ Kovács Vilmos: A nagy valóság (ukrán nyelven). Zakarpatszka Pravda, 1975. február 25.; magyar nyelven Vörös Zászló, 31. évf. 26. sz. 2–3. 1975. március 1.

⁵⁰ Botlik J.: A hűség i. m. 152.

A KÖTET SZERZŐI

Braun László, PhD (Szürte, 1971) – Az Ungvári Állami Egyetem történelem szakán végzett 1998-ban mint történész, történelemtanár. Általános, illetve középiskolai tanárként dolgozott, majd öt éven keresztül a Kárpátaljai Területi Állami Adminisztráció Oktatási és Tudományos Főosztályán végezte munkáját. A Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájának az elvégzése után 2018-ban szerzett doktori (PhD) fokozatot. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc KMF Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének docense. Kutatási területe Északkelet-Magyarország története a 19–20. század fordulóján.

Csatáry György, PhD (Kaszony, 1963) – Az Ungvári Állami Egyetem történelem szakán végzett. Az ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola Középkori és kora újkori egyetemes történelem doktori programjának elvégzése után 2006-ban szerzett doktori (PhD) fokozatot a történelemtudományok (kora újkori magyar történelem) szakterületen. 2008-tól a történelemtudományok kandidátusa. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc KMF Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének vezetője. Levéltártant, történelmi szaktudományokat és honismeretet oktat. A Kárpátaljai Magyar Akadémiai Tanács tagja. Kutatási területe: a II. Rákóczi Ferenc vezette 1703–1711. évi szabadságharc, Északkelet-Magyarország és Kárpátalja története.

Császár István (Jánosi, 1985) – A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola történelem szakán szerzett 2008-ben MA szintű oklevelet. A Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola Nemzetközi Kapcsolatok Története doktori programjában végezte PhD-tanulmányait, 2011-ben szerezte meg az abszolutóriumot. 2010 óta dolgozik a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékén, jelenleg oktatói beosztásban. Kutatási területe: a második világháború utáni kárpátaljai magyar társadalomtörténet, civil társadalmi mozgalmak kialakulása Kárpátalján.

Dancs György (Balazsér, 1986) – A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola történelem és földrajz szakán 2007-ben BA-oklevelet, történelem szakán 2008-ben Specialist oklevelet szerzett. A Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájában abszolvált 2012-ben. A Sárospataki Református Teológiai Akadémia lelkipásztori munkatárs

szakán végzett 2017-ben. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének tanára. Kutatási területe: a kolerajárvány az 1831–1832-es években; báró Perényi Zsigmond élete; a reformkori Magyarország az 1820–1840-es években.

Darcsi Karolina (Dercen, 1980) – A Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola (ma II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola) földrajz–történelem szakán 2002-ben Specialist oklevelet, 2006-ban a Budapesti Corvinus Egyetem Századvég Politikai Iskola közpolitikai szakirányán MA-oklevelet szerzett, illetve a Pécsi Tudományegyetem Politikatudományok Doktori Iskolájában abszolvált 2006-ban. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének tanára, az intézményen belül működő Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont kutatója. Kutatási területe: a kárpátaljai magyarság érdekérvényesítési lehetőségei a független Ukrajnában; közigazgatás, önkormányzatok, kisebbségi jogérvényesítés.

Dobos Sándor (Beregszász, 1986) – A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola angol nyelv és irodalom szakán 2009-ben BA-oklevelet, történelem szakán 2010-ben BA-, majd 2011-ben Specialist oklevelet szerzett, az Ungvári Nemzeti Egyetemen 2010-ben fejezte be a mesterképzést angol nyelvből és irodalomból, illetve a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájában abszolvált 2014-ben. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének tanára, az intézményen belül működő Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont kutatója, valamint a Kiadói Részleg vezetője. Kutatási területe: helytörténet, helység-, utca- és térnevek, 20. századi községnevezések a mai Kárpátalja területén.

Hires-László Kornélia, PhD (Beregszász, 1982) – 2003-ban az egykori Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskolán szerzett tanítói diplomát, majd ezt követően 2009-ben a Debreceni Egyetemen szociológia szakán végzett magiszteri fokozattal. 2017-ben a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán magyar nyelv és irodalom szakon szerzett specialist fokozatú oklevelet. 2021-ben sikeresen megvédte doktori értekezését a Budapesti Corvinus Egyetem Szociológia és Kommunikációs Doktori Iskolájában. 2001 óta kutatóként dolgozik a Rákóczi-főiskola jelenleg Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpontként ismert intézetében, és 2005 óta

a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola oktatója. Kutatási területei: nyelvi tájkép és etnicitás Kárpátalján, a kárpátaljai magyarság identitása, az ifjúság aktuális problémái, valamint a kárpátaljai magyarság aktuális társadalmi folyamatai.

Kész Barnabás, PhD (Salánk, 1966) – Az Ungvári Állami Egyetem történelem szakán végzett 1990-ben mint történész, történelemtanár. Egy évig régészként dolgozott az egyetemen, majd több mint két évtizedig általános és középiskolai tanár volt Salánkon. 2012-től a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének tanára, jelenleg docensi beosztásban. A Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájának elvégzését követően, 2019-ben szerzett doktori (PhD) fokozatot a bölcsészettudományok területén, néprajz- és kulturális antropológiai tudományokban. Kutatási területe: a kárpátaljai magyarság tárgyi néprajza. Ezenkívül foglalkozik helytörténettel, könyvillusztrálással és katonai hagyományőrzéssel is, számos tudományos-ismeretterjesztő kiadvány szerzője.

Molnár D. Erzsébet, PhD (Beregszász, 1979) – A Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola (ma II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola) angol–történelem szakán szerzett tanári oklevelet 2002-ben. Tanulmányait a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájában folytatta, ahol 2015-ben védte meg doktori értekezését *Kárpátaljai magyarok a Szovjetunió hadifogoly- és kényszermunkatáborai*ban (1944–1953) címmel. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpontjának vezetője, a Történelem- és Társadalomtudományi Tanszék docense. Kutatási területe: Kárpátalja szovjetizálása, a kárpátaljai magyar férfilekosság elhurcolása, a donbászi munkaszolgálat.

Molnár D. István, PhD (Nagydobrony, 1979) – A Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola (ma II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola) angol–földrajz szakpárján szerzett tanári oklevelet 2002-ben. 2003–2006 között a Debreceni Egyetem Természettudományi Karának Földtudományok Doktori Iskoláját végezte el. Doktori (PhD) fokozatát 2013-ban szerezte. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Földtudományi és Turizmus Tanszékének tanára és az intézményen belül működő Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont kutatója. Kutatási területe: Kárpátalja népessége, közigazgatása.

Molnár Ferenc, PhD (Zápszony, 1986) – Az Ungvári Nemzeti Egyetemen 2009-ben magiszteri szintű oklevelet szerzett angol nyelv és irodalomból, majd 2010-ben elvégezte a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola történelem szakát. Ezt követően az Eötvös Loránd Tudományegyetem Új- és Jelenkori Magyar Történelem Doktori Program miniszteri ösztöndíjas hallgatója. 2019-ben szerzett doktori (PhD) fokozatot történelemtudományok (19. századi magyar történelem) szakterületen. Jelenleg a II. RF KMF Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének docense, tanszékvezető-helyettese. Kutatási területe: a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye 19. századi története, valamint a dualizmus korának (1867–1918) felekezeti és nemzetiségi viszonyai.

Orosz Ildikó, PhD (Nagydobrony, 1960) – Az Ungvári Állami Egyetemen szerzett MSc szintű oklevelet matematika szakon 1983-ban. 1981-től a Nagydobronyi Középiskola matematikatanára, 1990-től 1995-ig az iskola igazgatója. 2001-ben a Debreceni Egyetem Humán Tudományok Doktori Iskolájában szerzett doktori (PhD) fokozatot nevelésszociológia szakirányban. 2013-ban a Volodimir Hnatyuk Ternopili Nemzeti Pedagógiai Egyetemen pedagógiai tudományok kandidátusa (CSc) fokozatot szerzett általános pedagógia és a pedagógiatörténet szakterületen. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola (II. RF KMF) és a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség elnöke, a II. RF KMF Pedagógia és Pszichológia Tanszékének docense. Kutatási területe a kisebbségi oktatás, az anyanyelvi/anyanyelvű oktatás helyzete Kárpátalján a rendszerváltástól napjainkig.

Rácz Béla, PhD (Tiszaújlak, 1981) – A Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola (ma II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola) történelem és földrajz szakán szerzett Specialist oklevelet 2003-ban. Az ELTE Földtudományi Doktori Iskola Földtan-Geofizika Programjának elvégzése után 2014-ben szerzett doktori (PhD) fokozatot földtan szakterületen, archeometriai szakiránnyal. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola oktatási rektorhelyettese, továbbá a Történelem- és Társadalomtudományi Tanszék docense. Kutatási területe: archeometria, azon belül petroarcheológia: pattintott kőeszköznyersanyagok vizsgálata, források, elterjedési területek, az emberi közösségek kulturális kapcsolatai az őskorban.

Suslik Ádám, PhD (Beregszász, 1986) – A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola történelem és földrajz szakán 2008-ban BA-oklevelet,

majd 2009-ben Specialist diplomát szerzett. 2017-ben Budapesten a Károli Gáspár Református Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskola (Katonai- és politikai konfliktusok 1867–1945 között) programján belül doktori (PhD) fokozatot szerzett. Jelenleg a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának levéltárosa az 1945 előtti Kormányservek Főosztályán. Kutatási területe: az első világháború és az azt követő rövid átmeneti időszak. A témakörön belül publikációi többsége egy adott régió (Északkelet-Magyarország), különös tekintettel Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyék gazdaság-, társadalom-, egyház-, valamint hadtörténete tárgykörében jelentek meg. A klasszikus hadtörténetírás mellett olyan témákat is érint, amelyek a hadművelleti területeken vagy a hátszágban történt katonai visszaéléseket vizsgálják.

Szakál Imre, PhD (Bene, 1986) – A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán szerzett történelem és földrajz szakos tanári oklevelet 2008-ban. 2009-től a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájának PhD-hallgatója, értekezését 2015-ben védte meg. 2013-tól alma matere Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének tanársegéde, 2015-től docense. Kutatási érdeklődése Kárpátalja két világháború közötti történetére, a kisebbségtörténetre, Ukrajna történetére és az emlékeztörténetre terjed ki.

Szamborovszkyné Nagy Ibolya, PhD (Sárosoroszi, 1970) – Az Ungvári Állami Egyetem történelem szakán végzett 1992-ben mint történész, történelemtanár. Egy évtizedig általános és középiskolai tanárként dolgozott, majd az ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola Kelet-Európa XIX–XX. századi története oktatási programjának elvégzése után 2011-ben szerzett doktori (PhD) fokozatot a történelemtudományok (kelet-európai történelem) szakterületen. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc KMF Apáczai Csere János Könyvtárának igazgatója, ill. az intézmény Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének docense. Kutatási területe: a Szovjetunió társadalomtörténete 1945–1991 között (azon belül oktatáspolitikai és az iskolai történelemtanítás története), valamint a kérdés kárpátaljai vonatkozásai, az iskolai történelemtankönyvek tartalmi és didaktikai kérdései, ezenkívül a szovjet egyházpolitika és a kárpátaljai reformátusok története a fent jelzett időszakban.

Szólósi Nóra, PhD (Macsola, 1986) – A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola történelem, valamint angol nyelv és irodalom szakán 2008-

ban szerzett BA-diplomát. Ezt követően az Ungvári Nemzeti Egyetem angol szakán kapott magiszteri képesítést 2009-ben. Ugyanezen év őszén nyert felvételt az ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék doktori programjára, ahol 2012-ben abszolvált. 2018-ban szerzett doktori (PhD) fokozatot. Kutatási területe: a revízió és Kárpátalja 1938–1944 között, továbbá Kárpátalja társadalma és gazdasága 1939–1944-ben a visszacsatolt Felvidékkel való összehasonlításban.

Váradi Natália, PhD (Beregszász, 1980) – A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola történelem, angol nyelv, világirodalom szakán szerzett Specialist oklevelet 2003-ban. Doktori (PhD) fokozatát a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájában szerezte 2008-ban, 2012-ben a Nyíregyházi Főiskola közgazdász, gazdálkodási és menedzsment szakán szerzett BA-diplomát, majd 2013-ban történelemtudományokból kandidátusi fokozatot az Ukrán Tudományos Akadémia Történelmi Intézetében. 2020-ban a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Karán magyar mint idegen nyelv szakirányú pedagógus-továbbképzési szakon MA-diplomát szerzett. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének docense, a II. RF KMF Felnőttképzési Központjának vezetője, az ECL Nyelvvizsgaközpont vezetője, a „GENIUS” Jótékonyági Alapítvány igazgatója. Kutatási területe: Kárpátalja a Hruscsov-érában, kiemelten az 1956-os forradalom kárpátaljai vonatkozásai.

К 22 **Історія Закарпаття. Спадщина та виклики.** Наукове видання (колективна монографія) Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II/ Редакційна колегія: Василь Брензович (голова редакційної колегії), Юрій Чотарі (головний редактор), Мелінда Орбан, Олександр Добош (відповідальні редактори), Ібоя Самборовскі-Нодь, Імре Сакал та Ласло Браун (члени редакційної колегії). Автори: Адальберт Рац, Адам Шушлік, Борнобаш Кейс, Єлизавета Молнар Д., Ібоя Самборовскі-Нодь, Ільдико Орос, Імре Сакал, Іштван Часар, Кароліна Дорчі, Корнелія Гіреш-Ласлов, Ласло Браун, Наталія Вароді, Нора Севлеші, Олександр Добош, Стефан Молнар Д., Федір Молнар, Юрій Данч та Юрій Чотарі. Берегове–Ужгород: ЗУІ ім. Ф.Ракоці II – ТОВ «РІК-У», 2021. – 788 с. (угорською мовою)

ISBN 978-617-8046-21-7

У виданні представлено історію сучасного Закарпаття від найдавніших часів до сьогодення. Колективна монографія має узагальнюючий характер, автори висвітлили теми, які вважали найважливішими. Рекомендуємо усім, хто хоче більше дізнатися про багатогранне минуле й сучасне краю.

УДК 94(477.87)(082)

Наукове видання

ІСТОРІЯ ЗАКАРПАТТЯ СПАДЩИНА ТА ВИКЛИКИ

Колективна монографія

2021 р.

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Закарпатського угорського інституту
ім. Ф.Ракоці ІІ (протокол №9 від 30.09.2021)

Підготовлено кафедрою історії та суспільних дисциплін спільно з Науково-дослідним центром
ім. Тіводора Легоцькі і Видавничим відділом ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ

Редакційна колегія:

Голова редакційної колегії: *Василь Брензович, канд. іст. наук*

Головний редактор: *Юрій Чотарі, канд. іст. наук*

Відповідальні редактори: *Мелінда Орбан та Олександр Добош*

Члени редакційної колегії: *Івоя Самборовські-Нодь, канд. іст. наук,*

Імре Сакал, докт. філософії у галузі іст. наук та Ласло Браун, докт. філософії у галузі іст. наук

Рецензенти:

Адам Новак, докт. філософії у галузі іст. наук (Дебреценський університет, Дебрецен) – розділ 3

Аттіла Шімон, габ. докт. у галузі іст. наук (Університет імені Яноша Шее, Комарно; Науково-дослідний інститут національних меншин «Форум», Шаморін) – розділ 7

Вікторія Ференц, докт. філософії у галузі філол. наук (Науково-дослідний інститут національної політики, Будапешт) – розділ 16

Іван Мандрик, докт. іст. наук, проф. (ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ, Берегове) – розділ 5

Іштван Мароші (грек.-кат. священник, Греко-католицький центр ім. Елемира Ортугая, Берегове) – розділ 10-13

Іштван Цігань, канд. іст. наук (Інститут та Музей військової історії, Будапешт) – розділ 4

Йосип Молнар, канд. геогр. наук (ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ, Берегове) – розділ 1

Левенте Пюошкі, габ. докт. у галузі іст. наук, проф. (Дебреценський університет, Дебрецен) – розділ 8-9

Марія Палашик, габ. докт. у галузі іст. наук (Історичний архів державної безпеки Угорщини, Будапешт) – розділ 11

Моніка Баер-Шіпош, докт. філософії у галузі політ. наук (Пейчський університет, Пейч) – розділ 15

Пйітер Пал Товт, докт. соц. наук (Науково-дослідний інститут демографії, Центральне статистичне управління Угорщини, Будапешт) – розділ 16

Пйітер Форішек, габ. докт. у галузі іст. наук (Дебреценський університет, Дебрецен) – розділ 2

Тібор Балла, габ. докт. у галузі військ. наук, проф. (Національний університет державної служби, Будапешт) – розділ 6

Тібор Валух, габ. докт. у галузі іст. наук (Університет імені Кароля Естергазі, Егер) – розділ 10, 12-13

Ференц Гідас, OFM (Ordo Fratrum Minorum) – розділ 10-13

Ференц Радванські, докт. філософії у галузі теол. наук (реформатський священник, Релігійна громада реформатської церкви с.Косонь) – розділ 10-13

Шандор Мілован (почесний голова Товариства угорської культури Закарпаття, Виноградів) – розділ 14

Технічне редагування та верстка: *Мелінда Орбан*

Коректура: *Едіна Шін, Марта Гнатик-Рішко*

Дизайн обкладинки: *Ласло Веждел*

УДК: *Бібліотечно-інформаційний центр "Опаці Чері Янош" при ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ*

Відповідальний за випуск: *Олександр Добош* (начальник Видавничого відділу ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ)

За зміст колективної монографії відповідальність несуть автори

Видання здійснене за підтримки Фонду національної співпраці, Офісу прем'єр-міністра Угорщини, ЗАТ «Благодійний фонд ім. Габора Бетлена» та за сприяння Спілки «За майбутнє реформатської громади Ніртетгі» і Благодійного фонду За Закарпатський угорський інститут

Видавництво: Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці ІІ (адреса: пл. Кошута 6, м. Берегове, 90 202. Електронна пошта: foiskola@kmf.uz.ua) *Статут «Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці ІІ» (Затверджено протоколом загальних зборів Благодійного фонду За ЗУІ, протокол №1 від 09.12.2019р., прийнято Загальними зборами ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ, протокол №2 від 11.11.2019р., зареєстровано Центром надання адміністративних послуг Берегівської міської ради, 12.12.2019р.) та ТОВ «РІК-У»* (адреса: вул. Гагаріна 36, м. Ужгород, 88 000. Електронна пошта: print@rik.com.ua) *Свідцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції Серія ДК 5040 від 21 січня 2016 року*

Поліграфічні послуги: ТОВ «РІК-У»

Підписано до друку 25.10.2021. Шрифт «Times New Roman».

Папір офсетний, щільністю 80 г/м². Друк офсетний. Ум. друк. арк. 64,0.

Формат 70x100/16. Замовл. №2772. Тираж 1400.